

Tuntematonta lajia etsimässä

Milloin laji on laji vai onko se koskaan?

Tommi Nieminen
tommi.nieminen@uef.fi

Itä-Suomen yliopisto

Lajien rajoilla
14. toukokuuta 2014, Itä-Suomen yliopisto, Joensuu

- 1 Miksi lajeja on?
- 2 Mistä tunnet sä ystävän?
- 3 Tuntematon laji?
- 4 Esimerkki: Rikoskirjallisuuden lajit?

1

Miksi lajeja on?

- kysymys ”miksi lajeja (genrejä) on” on oleellinen: se auttaa ymmärtämään, miten lajit ilmenevät, mitä merkitystä niillä eri toimijoille on ja millaisia tutkimusasetelmia ne tukevat (tai eivät tue)
- yksinkertaisimmillaan lajit ovat luokittelun välineitä
- **nimeävä funktio**: laji rajaa joukon, johon haluaa kiinnittää jonkun toisen huomion
- nimeämisen *ekstension* suhde ”todelliseen” lajin muodostavaan joukkoon ei ole välttämättä ongelma: yleistys (tai abstraktio) ei koskaan päde täydellisesti
- toisaalta jos kyse on tutkimustarkoituksessa tehdystä nimeämisestä, ongelmaksi nousee väkisinikin laji(määritelmä)n *intensio*

Lajin teksteissä lukija lähestyy kuvattua maailmaa ja oppii tuntemaan sitä. Monet teksteistä suuntautuvat menneisyyteen. Sankari on usein vähämerkityksinen ihminen, jonka arvo tai asema tarinassa kohoaa.

- lainaus on tiivistelmä Colin N. Manloven artikkelin *The elusiveness of fantasy* (1990) määritelmästä fantasialle
- Manlove korostaa, että luonnehdinnan tarkoitus on korostaa eroja fantasian ja sen lähilajien välillä: se yksin ei riitä ”kuvaamaan” lajia
- toisaalta hän joutuu myöntämään luonnehdinnan jättävän monia fantasiateoksia (*Liisat, Gormenghastin*) ulkopuolelleen
- viime kädessä siis kyse on tutkijan välineestä, työkalusta jonka avulla tutkimuskohdetta rajataan
- ja se voidaan rajata annetun määritelmän mukaisesti, vaikka näin jäisi jotakin oleellista ulkopuolelle; tällöin lajikäsitys on **essentialistinen** (Schaeffer 1989) ja laji **reifioidaan**

Onko lajiteoria tutkimusmenetelmä?

- on oikeastaan aloittelijan virhe kuvitella lajiteoria (sen paremmin kirjallisuus- kuin kielitieteessäkään) suoraan tuloksiin johtavaksi tutkimusmenetelmäksi
- tutkijalle laji voi yksinkertaisimmillaan jäsentää joko tutkimuskohdetta tai tutkimusasetelmaa
- ei ole kuitenkaan (kieli- tai kirjallisuustieteellistä, retorista, sosiologista. . .) menetelmää, joka välittömästi avautuisi tästä jäsennyksestä
- on pidettävä mielessä eri näkökulmat, eli kuten Markku Ihonen on sen muotoillut: ”mitä lajilla tehdään – mitä laji tekee”
- . . . ja valittava omansa

- koska tutkijan laji on väline, se ei koskaan ole kovin kaukana Benedetto Crocen hahmottelemasta (ja torjumasta) *nominalistisesta lajikäsityksestä*
- tutkijan vastuulla on ymmärtää, että rakennettu *malli* (tai *teoria*) ei (enää) vastaa *tutkimuskohdetta*
- olisi kuitenkin yhtä lailla erehdys ajatella, että tutkijan laji olisi *ainoa* laji
- lajeja käyttävät myös lukijat lukiessaan, kirjoittajat kirjoittaessaan, kustantajat kustantaessaan jne.

- lajiteorian mielenkiintoisempi osuus onkin se, miten laji toimii itse tutkimuskohteessa (eikä vain tutkijan apuna sitä käsiteltäessä)
- itse puhuin (1996) *lukijan genreistä* mutta yhtä hyvin kohteena voisi olla kirjoittajan tms. laji
- osallistujan laji on *perheyhtäläinen* (tai sumea) joukko: se ei taivu ostensiivisiin määritelmiin
- tutkijan on tärkeä ymmärtää, miten se ylipäänsä pysyy koossa – perheyhtäläisyshän on periaatteessa aina joka suunnassa avointa
- (sivumennen: ”liian väljän” perheyhtäläisyyden korvaaminen teknisemmällä prototyypillisyydellä Fishelovin tai Givónin tapaan on *metodologisesti* ymmärrettävää mutta huijaa tutkijan helposti pitämään mallia kohteenaan)

2

Mistä tunnet sä ystävän?

- mikä on *laji* (kirjallisuuden-, teksti-,...)?
- tämä voidaan jakaa osakysymyksiin:
 - miten se on olemassa? (= lajin **ontologia**)
 - mistä sen tunnistaa? (= lajin **epistemologia**)
- tutkimus on valtaosin keskittynyt epistemologisiin kysymyksiin eli etsimään tekstien tai kontekstien piirteitä, jotka auttavat lajin havaitsemisessa
- ontologian ymmärtäminen on kuitenkin tärkeää juuri sen tajuamisessa, ”mitä laji tekee ja mitä lajilla tehdään”

- liian usein lajit nähdään (staattisina) merkkeinä (dynaamisen) semioosin sijaan
- Saussuren semiologian perinne?
- tässä näkemyksessä kysymys lajin tunnistamisesta näyttäytyy mielekkäänä: koska merkki on merkitsimen (mistä se tunnistetaan) ja merkityksen liitto, pääsy merkitykseen näyttää tapahtuvan yksinkertaisesti osoittamalla merkki juuri siksi-ja-siksi merkiksi
- laji on kuitenkin enemmän osallistujan huomiota suuntaava voima: se keskeistää tekstin de- ja rekontekstualisoinnin tietyt piirteet (tai jopa ”luo” ne, koska merkki voi olla myös poissa)

Miljoona, miljoona, miljoona määritelmää

- tekstien prototyypisyys tms.
- tuottamisen, tulkinnan ja osanoton konventioiden kiteytymä
- viestintäpäämäärien vakiomuotoisuus
- kontekstuaalisuutta sopivuutta säätelevä(t) normi(t)
- päämäärään suuntautunut vaiheittainen sosiaalinen prosessi
- redundansseja organisoiva voima
- kielellistä toimintaa ja merkitystä säätelevä väline
- yhtä kuin tekstien tuottamiseen ja vastaanottamiseen kohdistuvat konventionaaliset rajoitukset
- tuottamiseen ja vastaanottoon suuntautumisen kehys
- tekstin käyttöarvo

- Swales ja Fishelov ovat nähneet (teksti- tai kirjallisuuden-) lajit *tekstien prototyyppisyytenä, edustavuutena tai tyypillisyytenä*
- tämä lienee tavallinen määritelmä, kun ajatellaan esim. *genre*-sanan vähättelevää käyttöä
- laji on siis jotakin, joka teksteissä on jotenkin tavallista, ei esiinpistävä, jokapäiväistä?
- tällainen määritelmä kiinnittää välittömästi huomion tekstin piirteisiin – joko yhteisiin (etenkin kielitieteessä) tai eroaviin (etenkin kirjallisuustieteessä)

- Luckmann, Orlikowski & Yates, Saukkonen ja Bhatia ovat nähneet tekstilajit *sosiaalisesti annettujen viestintäpäämäärien vakiomuotoisuutena*
- hyvin lähellä tätä on myös Kressin näkemys, että tekstilaji säätelee tekstien kontekstuaalista sopivuutta
- toisin sanoen lajia hallitsee sen sosiaalinen päämäärä, mutta muoto on jollakin tapaa vakioinen, tai Swalesin, Kuneliuksen ja Bexin esittämä ajatus, että tekstilaji on diskurssin konventioiden kiteytymä
- vaikka tekstin tyypillisyyden näkökulma on esillä, huomio kiinnittyy ennen kaikkea siihen, *miksi* teksti on sellainen kuin on
- mutta *kenen* funktio ratkaisee kulloinkin – tekijän, lukijan, toimittajan, kustantajan...?

- Alastair Fowler näki (kirjallisuuden-) lajin *diskurssin redundansseja organisoivana voimana*
- tämä jättää huomion lajin tekstipiirteisiin mutta korostaa aiempaa enemmän lajin viestinnällisyyttä
- vastaavalla tavalla Giltrow näkee tekstilajin tuottavan taustatietoa, joka vaaditaan tekstin ”aukkojen” täyttämiseksi
- on kuitenkin vaikea tehdä metodiikassa tarkkaa eroa geneerisen ja muun taustatiedon välille: ovatko kulttuuriset tai sosiaaliset konventiot ja odotukset, yhteiset myytit jne. osa ”lajia”?

- Beebee kuvasi lajin yksinkertaisesti *tekstin käyttöarvoksi*
- kun ajatellaan esimerkiksi, että joku sanoo ”luin viimeksi dekkarin” – mitä hän tällä toteamuksella *tekee*?
- kyse on viime kädessä sosiaalisesta (kieli-) pelistä: olet lukenut romaanin (sosiaalisesti kiitettävää) mutta se oli dekkari (’vain viihdettä’)
- yksin tästä **attribuutiosta** seuraa jokin sosiaalisesti hyödynnettävä käyttöarvo
- tai kysytään toisin: ketä oikeasti kiinnostaa, mitkä tekstin piirteet oikeuttavat lajitulkinnan (paitsi jos tarkoitus on *kiistää se*)?

Siis: mitä laji tekee, mitä lajilla tehdään?

- on tärkeää tajuta, että määritelmien moninaisuus seuraa lajin itsensä pluralistisuudesta
- laji palvelee eri toimijoita eri tavoin
- laji ei yksiselitteisesti ole tekstin ominaisuus tai piirre – vaikka toisaalta se *voi olla* jotakin, mitä tekstistä havaitaan
- geneerisen voiman saa jo attribuutiosta, nimeämisestä; voiman kuitenkin takaa se, että joku joskus on havainnut tiettyjen tekstien yhteydet toisiinsa

- laji sijaitsee sekä kontekstissa että tekstissä: nämä muodostavat **neksuksen**
- kontekstuaalinen ja tekstuaalinen lajitulkinta voivat olla ristiriidassa, mutta viime kädessä kontekstuaalinen aina voittaa (koska se ei ole ”abstraktio”)
- lajin olemassaolon todistaa reaktiivisuus: se ei ole vain jotakin, mitä tekstistä analysoidaan, vaan se vaikuttaa tekstin käyttöön
- toisin sanoen laji on **normatiivinen** olio (tai jopa ”kieli” sanan laajassa merkityksessä)

3

Tuntematon laji?

Voiko laji olla tuntematon?

- miten kaikkien määritelmien valossa voi mielekkäästi ajatella, että laji voisi olla tuntematon?
- jos laji on tuntematon, miten se voi toimia kiteytymänä, vakiomuotoisuutena, normina, konventionaalisten rajoitusten joukkona. . . ?
- kuitenkin on ilmeistä, että kun joku (tutkija tai annetussa mielessä osallistuja) ensi kertaa *havaitsee* lajin, sen *täytyy* olla tuntematon: muuten havainto on itsessään konventionaalinen

- lajin synnyssä on välttämättä oltava harmaa vyöhyke, jossa laji sekä *on* että *on olematta* olemassa
- (huom. en tässä tarkoita sitä, että joku tuntee mutta toinen ei)
- jokin ”voima” alkaa siis ohjata tekstien käyttöä jo ennen kuin siitä ollaan tietoisia
- tai toisin sanoen: *tietoisuus* lajista (Kalliokosken ”lajin taju” tai oma ”laji-intuitioni”) on toissijaistettava: reflektio tulee vasta lajin ollessa jo turvallisesti olemassa

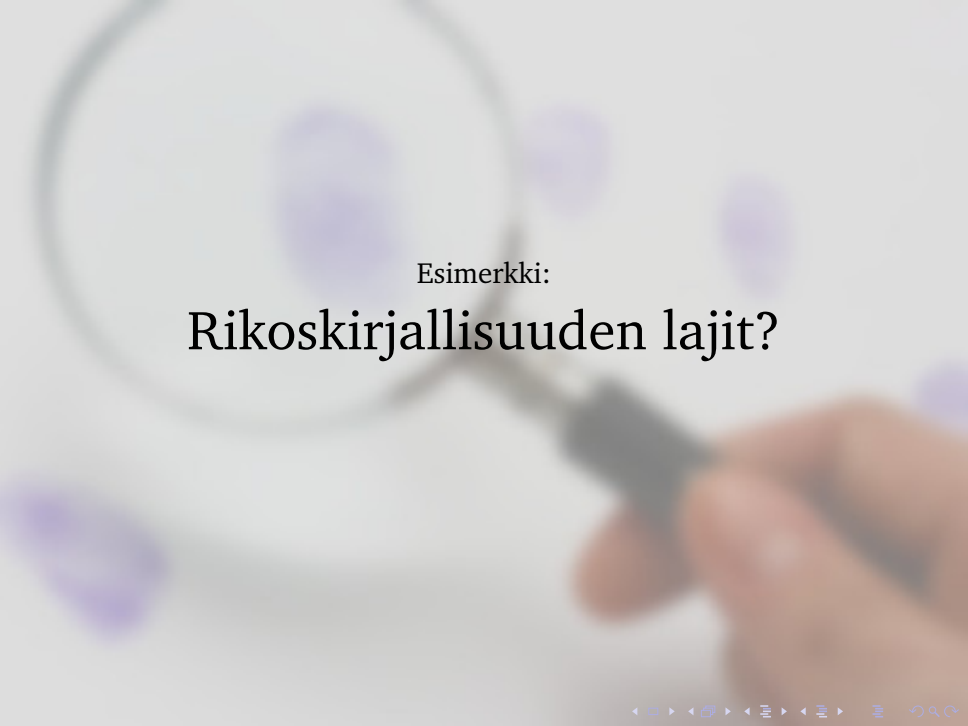
- vrt. miten selittää sana *punainen* jollekulle, joka ei tunne sitä tai 'värin' käsitettä?
- miksi siis odottaa, että olisi yhtään helpompaa antaa *fantasian* (lajin) määritelmää?
- lajit ovat **konstitutiivisia** siinä mielessä, että ne tuottavat uusia merkityksiä – ne eivät ole vain synonyymeja jo olemassa oleville
- laji ilmaisee, mitä tekstillä tehdään tai on tarkoitus tehdä: se suuntautuu kohti sosiaalisesti mielekästä, selitettävissä olevaa tekoa

- laji ei ole koskaan valmis, se on aina ”tulossa”
- lajin piirteiden metsästys tekstistä on tietyssä mielessä sateenkaaren pään etsimistä
- laji on tekstin *telos*, päämäärä tai tarkoitus: se johtaa tulkintaa
- ja koska lajin voi attribuoida (ominaisuuksista riippumatta), tekstillä on aina monta *telosta*

- usein kysytään, voiko tätä käsitystä lainkaan *operationaalistaa* – onko tällainen ”laji” vain filosofin työkalu, jolla kielen- tai kirjallisuudentutkija ei tee mitään
- toisin sanoen: Kuinka luonnehtia lajia tieteellisesti hyväksyttävällä tavalla mutta samaan aikaan niin käytännöllisesti, että kuvauksella on todellista käyttöä?
- tähän vastaan Peircen pragmatismilla: Peircelle käytettävyys (sovellettavuus) ei ole jotakin ”ohessa” vaan se on koko tieteellisen proseduurin päätarkoitus

[T]he entire meaning and significance of any conception lies in its conceivably practical bearings. (Peirce, EP 2.145.)

- merkin todellinen jonkinhetkinen tulkinta (= sen **dynaaminen tulkitsin**) avaa aina määränäkökulman
- onnistuneen tulkinnan ehdot ovat aina merkin ulkopuolella
- laji (merkin tulkitsimena) ei koskaan sisälly täysin tekstiin (vrt. Bazerman 1994: lajipiirteillä on geneerinen voima vain, kun ne tunnistetaan sellaisiksi)
- yleisemminkin Peircen sem(e)iotiikassa merkit ovat aina alisteisia **semioosille** ja tulkinta näin aina dynaamista

A hand holding a magnifying glass over a document with purple ink smudges.

Esimerkki:

Rikoskirjallisuuden lajit?

- lähes jokaisen nykylajin historiikeissa lajille löydetään hyvin kaukaisia etiäisiä
- toisaalta usein ensimmäiset ”todellisiksi” lajinsa edustajiksikaan tulkitut teokset harvoin osuvat täysin kohdilleen myöhemmästä näkökulmasta
- esim. Sherlock Holmes: osa tarinoista on ”selviä” dekkareita, osa pikemmin mysteeritarinoita
- käytännössä Holmesin hahmo (ammatteineen) *luo* lajia liki novelli novellilta
- laji on valmis vasta taannehtivassa katsannossa: lajin (sosiaalisesti!) syntyessä se voi vielä kulkea moneen suuntaan

- onko rikoskirjallisuuden lajeja yksi vai monta? mitkä ovat näiden väliset suhteet?
- rehellisesti sanoen olen hyvin skeptinen *lajihierarkioiden* suhteen: ne antavat kuvan jäsentyneisyydestä, jota kirjallisuuden kentällä tuskin tapaa
- toisaalta hierarkioihin voi suhtautua myös *tutkijan omaa tutkimusta* jäsentävinä välineinä, ja ne voivat antaa *lajihistorian tutkijalle* jotakin
- usein kyse kuitenkin on geneettisistä ja vaikutusyhteyksistä: Holmes on esikuva myöhemmille dekkareille, ja niiden piirteet määräytymistä ei täysin ymmärrä tuntematta lähtökohtaa

Laji genetiikkana ja vaikutusyhteyksinä

- rikostarinoilla on geneettisiä ja vaikutusyhteyksiä toisiinsa
- tietyssä tapauksissa voidaan selvästi seurata yksittäisten motiivien, teemojen jne. kehitystä
- esim. Holmes → Poirot:
 - ”luonnontieteellinen”, itseään kouliva dekkari → ”psykologinen”, luonnollinen nero
 - loistava naamioituja → naamioitumista ilkkuva
 - veljellinen (tai enemmän) suhtautuminen apulaiseensa tri Watsoniin → isällinen suhtautuminen apulaiseensa Hastingsiin
 - Watsonkin kehittyi ”salapoliisin” taidoissa → Hastings on jopa lukijaposiitiosta avuton

- myöhemmin rikostarina haarautui kahtia:
 - ① alkuperäisen linjan suurempi jatkaja kehittyi ”arvoitusdekkariksi”
 - ② myöhempi linja palasi jo Holmeseissa havaittaviin teemoihin ja muuntui ”kovaksikeitetyksi dekkariksi”
- periaatteessa ero usein samastuu salapoliisi- ja poliisitarinan eroon, mutta se on vähän toinen juttu (klassisimmat kovaksikeitetyt dekkarit kuvaavat ”salapoliiseja”, ts. etsiviä)

Lajin epistemologia oikein ja väärin 1(2)

- ”väärä” kysymys: Ovatko suljetun huoneet arvoitukset
 - a) kirjallisuudenlaji?
 - b) alalaji?
 - c) motiivin, teeman tai rakenteen yhdistämä sekalainen joukko tekstejä, jotka kuuluvat johonkin lajiin tai alalajiin?
 - d) tarkoitushakuinen nimitys tekstijoukolle, joka jostakin syystä halutaan nostaa esiin kokonaisuutena?
- jos jätetään viimeksi mainittu (Crocen ”laji”) pois, mitä käytännön eroa muilla vaihtoehdoilla on?
- lajien hierarkia (tai taksonomia) voi olla itsessään kiinnostava tutkimuskysymys, mutta se ei avaa suuntaa lajista tekstiin (tai päinvastoin)

- ”oikea” kysymys: Kun sanon suljetun huoneen arvoituksen olevan laji, *mitä seuraamuksia tällä väittämällä on?*
- laji (ts. attribuutio) kiinnittää huomion niihin tekstien piirteisiin, jotka lajiin liitetään
- toisaalta tekstissä *ei tarvitse olla* näitä piirteitä: niiden poissaolokin muuttuu ”aukolliseksi läsnäoloksi” lajin antamisen kautta
- toisin sanoen teksti saa tulkintansa tämän *tulkitsimen kautta*

A hand holding a magnifying glass over a document with purple ink smudges. The word "Kiitos!" is centered on the page.

Kiitos!